

4.1.5.2. Problematické aktivity v krajině

S rozvojem průmyslu a vědy dostává lidská společnost do rukou prostředky, které umožňují měnit výrazně tvář krajiny. Antropogenní procesy s velkými následky v území jsou důsledkem zejména urbanizace, těžební, průmyslové, zemědělské, lesnické, dopravní, vodohospodářské, vojenské a rekreační činnosti člověka.

Tempo jakým “zarůstá naše krajina betonem” je obrovské: podle údajů ČSOP byla v České republice za posledních 50 let zabrána plocha 4000 km², což přibližně představuje rozlohu Zlínského kraje.

Krajina má dnes v mysli lidí poněkud jiný význam, než tomu bylo před sto lety. Hospodaření, které přinese obživu i dalším generacím, je často nahrazeno krátkodobými perspektivami exploatace, rychlé návratnosti vložených investic, rychlého zisku. Krátkodobí nájemci, ne vlastníci půdy, určují své další kroky na základě momentální poptávky. Takovému přístupu také odpovídají tlaky na výstavbu, na rozvoj technické infrastruktury a na těžbu.

Ohromné tlaky na obytnou výstavbu v příměstské krajině větších měst nebo na výstavbu rodinných domů ve volné krajině venkovského prostoru odrážejí nejen nové nároky na bydlení, ale mnohdy přehlíživost ve vztahu k prostředí a hodnotám krajiny, dlouhá staletí kultivované a zušlechťované. Rozsáhlé skupiny rodinných domků přinášejí do venkovské krajiny změny měřítka, nové a velmi různorodé formy objektů spíš jen výjimečně vyšší architektonické hodnoty.

Dalším problémem je překotná výstavba rozsáhlých skladových areálů a supermarketů, které vyrůstají na okrajích měst a podél dopravních tepen ve volné krajině, provázeny billboardy a jinými reklamními zařízeními.

U výrobních objektů se jedná zpravidla o ekonomicky a provozně nejefektivnější řešení. To by samozřejmě bylo správné, kdyby nedošlo k degradaci dalších hodnot území. Ačkoliv mnohé objekty a areály uvnitř zastavěných území sídel nejsou využívány a chátrají, jejich ceny a složité majetkové vztahy mnohdy brání jejich využití a na “zelené louce” jsou tak na úkor krajiny umísťovány stavby a činnosti, které by bylo lépe umístit uvnitř sídel jak z provozních, tak ekonomických důvodů.

Trasy silničních těles s náspy, hlubokými zářezy, mosty, tunely a s nezbytnými doprovodnými zařízeními, případně přestavba železniční trati, jsou často diskutovanými stavbami, které

přinášejí do krajiny velké měřítko a tvrdé technické linie.

Naše krajina je již mnoho let protkána trasami vysokého a velmi vysokého napětí, jejichž stožáry rytmicky a bez respektu ke struktuře krajiny vytvářejí nové měřítko a nové dominanty. Již jsme si zvykli na síť převaděčů televizního signálu, na stožáry radiokomunikací i na velké vysílače na významných krajinných dominantách. V poslední době se objevuje v krajině hustá síť vysílačů, tzv. základnových stanic veřejné radiotelefonní sítě – mobilních telefonů. Stožáry jednotlivých operátorů vyrůstají na význačných místech krajiny a lze se obávat, že s přechodem na dokonalejší technologie pracující s vyšším kmitočtem, se bude jejich síť ještě zahušťovat.

Při projednávání výše uvedených staveb se většinou setkáváme s přístupem investorů a projektantů, kteří jednoznačně nadřazují význam stavby a její užitečnost nad prospěšnost hodnotě krajiny, v níž se stavba nachází. Přitom ale často existují i jiná řešení, která při srovnatelné technické a ekonomické náročnosti umožní zachovat přírodní, estetické a kulturní hodnoty.

Vztah k prostředí je však u velké většiny investorů takový, že často považují požadavky ze strany orgánů státní správy za omezení, zásah do vlastnických práv a občanských svobod. Kulturnost a respekt k obecně uznávaným hodnotám chybí.

Málokdo ze stavebníků si uvědomuje, že navrhovanou stavbou vstupuje do prostředí, které se po staletí vyvíjelo, kde se utvářel vztah lidí a přírodního prostředí. Lidé si své okolí přizpůsobovali pro svoji potřebu, obživu nebo je nechávali jeho přirozenému vývoji, pokud to považoval za užitečné. Každý, kdo do takového prostředí se svým stavebním záměrem vstupuje, by měl vzít v úvahu i možnost, že kvalita jeho stavby, její zvláštnost bude vycházet z charakteru prostředí, z určitých zvláštních a specifických rysů.

4.1.6.3. Osídlení

Tisíciletou soustavou lidskou činností byla většina původně přírodního území přetvořena v kulturní krajinu, kterou tvoří vesnická sídla s funkčně navazujícími zahradami, sady, plužinami, alejemi, cestní sítí, rozptýlenou zelení, vodními toky a lesy.

Území Olomouckého kraje nebylo z hlediska lidové architektury kulturně uzavřeným celkem s jednotnou strukturou, nýbrž tvořilo styčnou oblast základních stavebních kultur. Hranice těchto základních střeoevropských oblastí procházela územím našeho kraje, jež z nich

zachycovalo pouze jejich okraje. Tím se vysvětluje typologické bohatství a pestrost lidového domu u nás.

Vesnická lidová stavební tvorba je nedílnou součástí kulturního dědictví. Vznikala postupně po staletí za působení vlivů společenských, geografických, kulturních, přírodních a etnických. Poloha Moravy jako významné evropské křižovatky přispěla k prolínání kulturně odlišných vlivů sousedních zemí.

Převážná část našeho kraje přináleží do oblasti domu hliněného podunajské provenience (pomoravsko-panonský dům), což představuje celé rozsáhlé území Hané. Severní hornaté území Jeseníků vyplňovala oblast tzv. „černých lesů s dlouhým dřívím“, oblast domu roubeného (východosudetský dům), regionální jesenická forma. Velmi sporadicky zasahuje na Jesenicko typ domu hrázděného, který sem pronikal přes Německo ze severní Francie. Menší část území ležící východně od Hranic (Hranicko) představuje oblast roubeného domu karpatského valašského typu, někdy také zvané „Dvory“.

Hranice jednotlivých kulturních oblastí nejsou ostré, zpravidla se různým způsobem a do různé hloubky překrývají a prostupují a vznikají tak mnohotvárná přechodná území, které na sebe plynule navazují. V širokém pásu podhůří Jeseníků v oblasti Zábřežska, Šumperska a Šternberska se prolínají stavební kultury Hané a Jeseníků. Na východním okraji Hané v regionu zvaném Záhoří (východně od Přerova) je zase patrný silný vliv valašského stavitelství. Také v rámci vlastní Hané se vyvinuly podoblasti: území horního Pomoraví severně od Litovle zvané Horní Haná a dále území severozápadně od Prostějova tzv. Malá Haná.

Vesnickou stavební tvorbu rovněž ovlivnily stavební podmínky, ekonomický a sociální potenciál sídla, dostupnost stavebního materiálu, individuální přístupy lidových umělců a řemeslníků. V průběhu 17. – 19. století pronikají do lidového stavitelství prvky renesančního, barokního, klasicistního a nakonec i secesního tvarosloví. Vlivy se prolínají s původní lidovou tvorbou, vzájemně se obohacují o nové konstrukční, architektonické a výtvarné detaily.

Uvedený vývoj vedl ve 2. polovině 18. století a v 19. století k vytvoření charakteristických rysů lidového domu a tradiční vesnice se specifiky jednotlivých oblastí. Na konci 19. a v 1. polovině 20. století ovlivnil život na vesnici rozvoj průmyslové výroby, železniční a motorové dopravy. Výstavbu z tohoto období již sice nemůžeme považovat za tradiční, na tyto tradice však navazuje a plně je respektuje.

Druhá polovina 20. století je v českých zemích charakteristická kolektivizací zemědělství, rozrušením hospodářských a sociálních vztahů s negativním dopadem na lidové stavitelství. Nízká architektonická úroveň, kopírování městských vzorů, zánik tradičních řemesel, chátrání původních hospodářských staveb a narušení tradičních hodnot života na vesnici vedly k přerušení kontinuity kulturního vývoje vesnice. Byla porušena rovnováha krajiny, založená na uzavřeném výrobním procesu v zemědělství a na účtě k přírodním prvkům (lesy, vodoteče, remízky, meze, apod.). Tradiční postupy a zvyklosti života na venkově byly vykořeněny s dopady na původní i novou zástavbu.

Objekty pro bydlení měly stabilizovat pracovní síly pro zemědělskou velkovýrobu. Byly tak realizovány vícepodlažní typové domy (městské formy bydlení) vybočující z urbanistické struktury vesnice. Byl přetrhán přímý styk obytné části se zahradou. Jako náhrada hospodaření se rozmohla výstavba různých drobných staveb nevalné úrovně. I v případě výstavby objektů občanské vybavenosti se na vesnici objevují typy projektované pro městská sídliště. Jsou umístěny často v historicky cenných územích a hmotově i detailem narušují venkovský prostor

Likvidace tradičních řemesel a soukromých zemědělských hospodářství vedla k chátrání a posléze k demolici původních hospodářských objektů. Nepříznivý dopad na krajinu měla výstavba objektů zemědělské velkovýroby. Zatímco naši předchůdci pečlivě vybírali stavební místo, přihlížejíce při tom ke konfiguraci terénu tak, aby dům ležel v pokud možno chráněné poloze, posadily se kravíny, vepříny, a sila někde za osadou na otevřených, exponovaných, zdaleka viditelných místech.

Kvalitativní charakter některých rekreačních zařízení postavených v této době je nevalný - jedná se o velké hotely, kterých naštěstí není mnoho. Krajinu však narušilo velké množství individuálních chat, hlavně drobné víkendové objekty. Se zvlášť katastrofálními následky se setkáváme tam, kde vyrostly celé chatové kolonie.

Problematické přestavby původních obytných domů

- vertikální dvoukřídlová okna byla často nahrazována horizontálními třídlíny okny
- architektonické články, římsy, pilastry apod. byly likvidovány
- byla provedena tvrdá břizolitová škrábaná omítka
- namísto vertikálního členění průčelí se uplatňuje horizontální pásování

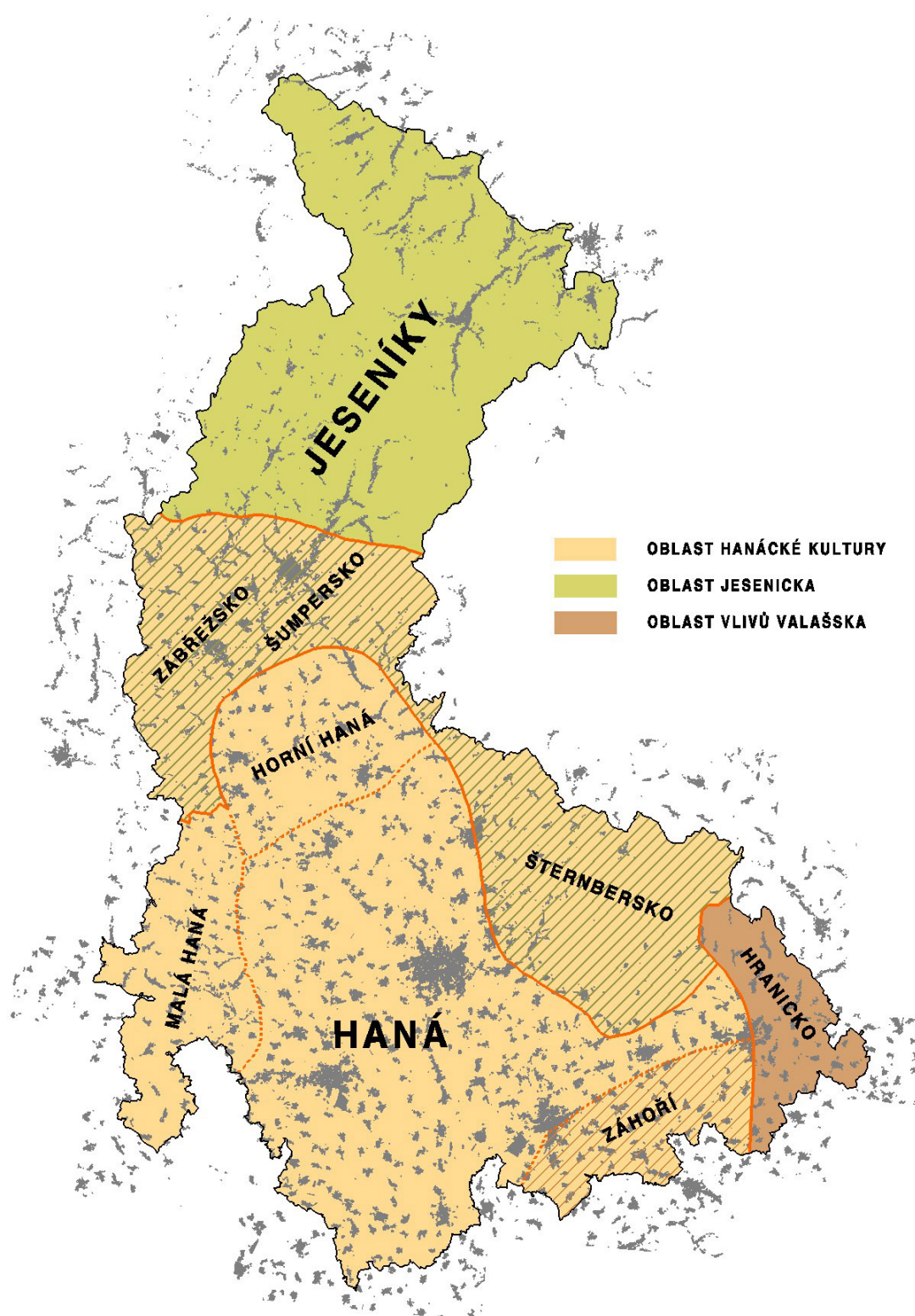
- dřevěná vrata jsou likvidována a nahrazována ocelovými, někdy s hliníkovými lištami
- umístění garáže vyvolalo dispoziční a architektonické změny
- v některých případech se objekty zvyšují o další podlaží a je tím často narušeno měřítko zástavby

Bohužel ve vývoji od roku 1990 v převážné míře prorůstá až do současnosti tendence kopírování neosobních architektur městského charakteru zvláště dobře reprezentovaných "katalogovými" na krajinu nevázanými projekty, často bezcitně osazené do krajiny. Vedle nich se však již najdou i první dobré příklady, hledající inspiraci v tradičních formách původní architektury.

Krajinu významně charakterizují zejména stavby pro bydlení, ostatní objekty dotvářejí osídlení v harmonický celek. Dále uvedené charakteristické znaky osídlení jednotlivých oblastí kraje jsou předpokladem k pochopení významu zachovaných historických stavebních hodnot a jejich ochrany. Největší část zkoumaného území zaujímá Haná, další významnou oblastí jsou Jeseníky. Valašské stavitelství zasahuje na východě relativně menší část našeho kraje. Podoblasti Hané a přechodové zóny jsou uvedeny jen v mezích odlišnosti.

Obr. 68 Oblasti základních stavebních kultur na území Olomouckého kraje

OBLASTI ZÁKLADNÍCH STAVEBNÍCH KULTUR

Haná

Oblast Hané je možné vymezit hranicí mezi teplou a úrodnou nížinou a sousedními horskými oblastmi omezených hospodářských možností. Střed Hané tvoří Hornomoravský úval sestávající ze Středomoravské nivy, Prostějovské pahorkatiny, Uničovské plošiny a Holešovické plošiny, páteří území je řeka Morava. Krajina na Hané je strukturovaná mozaika polí, luk, remízků, vodotečí, vysoké zeleně a (lužního) lesa. Krajinu obohacují vesnice charakteristické svojí sevřeností, horizontální linie červených i tmavých střech při pohledu z dálky jsou přerušované korunami stromů. Terén je rovinný, zčásti mírně zvlněný.

Formování krajiny, způsob zaměstnání i dostatek finančních prostředků vedl k velkorysé a koncentrované zástavbě hanáckých vesnic.

Vesnice jsou převážně zemědělského charakteru. Mají půdorys protáhlého tvaru s kompaktní zástavbou soustředěnou kolem návsi ulicové, obdélníkové nebo někdy okrouhlé. Obytná část zemědělské usedlosti je orientovaná do návsi či ulice. Kolmo k obytnému stavení směrem do dvora je situována hospodářská část, jedná se o tzv. "hákovou" dispozici pro hanácký region charakteristickou. Zástavba má horizontální charakter, objevují se zde jak objekty přízemní, tak i patrové. Zcela typické jsou pro tuto oblast objekty jednopodlažní s nízkým patrem (sýpkou). Mohutné stodoly stávaly zpravidla hluboko v zahradě, méně v prostoru usedlosti. Zahrada byla vždy pevně ohrazena kamennými nebo cihelnými zdmi, které sledují obvod obce. Cesta kolem ohradních zdí spolu s vysokou zelení tvoří humna jako přirozenou vazbu sídel s krajinou. Dominanty kraje tvoří věže kostelů a kaplí, staleté soliterní stromy.

Kapličky, zvonice, kříže, kamenné sloupy a boží muka jsou hodnotnou součástí hanácké krajiny, ba dokonce i její podstatnou součástí. Vznikaly ze zbožnosti lidu, často připomínají význačné události nebo dávné tragedie, které se poblíž odehrály. Tyto drobné sakrální památky rustikalizovaných forem jsou umístěné s neomylným citem tak, aby vytvářely krajinnou kompozici a zcela neodmyslitelně spoluvytvářejí typický obraz našeho venkova. Zeleň ve vesnickém prostoru má funkci estetickou, historickou, hygienickou a ekologickou. Stromy sloužily jako ochrana před větrem, sluncem, erozí, bleskem. V blízkosti staveb odebíraly stromy ze země vodu a zamezovaly vzlínání zemní vlhkosti do stěn. Je třeba zdůraznit, že šlo vždy o stromy listnaté. Nedostatek zeleně v intenzívně využívané zemědělské krajině byl kompenzován ovocnými stromy v zahradách, výsadbou topolů u veřejných staveb, vrb u vodotečí a hrušní na návších.

Náves je přirozené těžiště obce a je nejvýznamnějším prostorem sídla. Její utváření ovlivňoval způsob založení obce, přírodní podmínky a význam sídla. Často jsou zde

umísťovány veřejné objekty jako hostinec, škola, kostel, fara, obchody apod. Náves sloužila k setkávání občanů, probíhal zde všední a sváteční život. Úprava návsi i průčelí objektů byly vizitkou obce. Významnými prvky těchto veřejných prostor jsou vodní toky a zeleň znásobující účinek architektury a zkvalitňující životní prostředí.

Do návesního prostoru ústily cesty, jejichž obestavováním vznikly ulice. Orientace domu k ulici byla výrazem vžitých vztahů mezi soukromým bydlením a veřejností ulice. Okna obytných místností v uličním průčelí domu umožňovala kontakty mezi obyvateli domu a uživateli ulice. Dospělí zde nacházeli příjemná drobná zákoutí ke krátkému oddechu po práci a setkáváním, děti ke hrám. Původní komunikace nebyly dlážděné, byly charakteristické příkopy a ovocnými stromy – převážně hrušněmi, v menší míře jabloněmi a třešněmi. Růst dopravního provozu postupně omezil život v ulici a promítl se nepříznivě do obrazu uličního prostoru: rozšíření vozovky, hluk, prašnost, exhalace obtěžují lidi na ulici a také v jejich bytech.

Občanská vybavenost

Pro setkávání občanů a společenské události sloužily hostince, lidové domy, sokolovny a orlovny. V první polovině 20. století vznikaly "záložny", které kromě peněžnictví plnily i funkci společenskou a stravovací. Pro zásobování obyvatel sloužily prodejny umístěné v objektech na významném místě, zpravidla na návsi. Jednalo se o obytné objekty, ve kterých byla vyhrazena místnost v přízemí k obchodním účelům.

Technické a výrobní stavby

Skupinu technických staveb, které jsou součástí kulturní krajiny, tvoří především mlýny, jež byly později upravovány v malé vodní elektrárny. Vodní síla poháněla také motory pro pohon strojů. Pro elektrifikaci vesnic vznikaly kromě vodních elektráren také půvabné zděné trafostanice s keramickou střešní krytinou (např. Náklo, Nové Zámky).

V kraji se rozvíjel zpracovatelský průmysl zemědělských produktů – sladovny, pivovary, cukrovary, lihovary, palírny, sirkárny, papírny (např. Litovel, Příkazy). Původní průmyslové stavby měly vhodné proporce, měřítko i dobrý architektonický detail. Stavebníkově i stavitelům záleželo na začlenění objektů do sídla i krajiny..

Obytné stavení

bylo svou delší stranou obrácené do návsi, vedle stavení býval vjezd do dvora, někdy bylo do návsi vestavěné obydlí výměnkářů. Ještě v polovině 19. století téměř před každým stavením byl předsunut mohutný patrový rizalit – žudr. Žudr byl jádrem hospodářského stavení, neboť

v něm bylo uloženo bohatství selského gruntu, tj. celá úroda. Byla to současně sýpka i síň. Žudr je masivní výstupek gruntu, podobný otevřenému loubí, kde se scházeli sousedé, chráněni před sluncem i deštěm. Žudrem se vstupovalo do síně obytného domu. Otevřené přízemí žudru bylo opatřeno lavicemi podél bočních stěn, v patře bývala sýpka odvětraná malými půvabnými okénky. Na Hané se vyvinulo několik typů žudrů. Nejrozšířenější byl žudr s otevřeným vstupním půlkruhovým nebo segmentovým obloukem umístěným uprostřed a bočními okénky se zaklenutým nadpražím. V průčelí "žudru" nad vchodem bývala nika se soškou světce. Stavba žudru se nejvíc vyskytuje v druhé pol. 18. století a v první pol. 19. st. V následujícím období se sýpka rozšířila nad celým obytným podlažím, žudry ztratily svou prvotní funkci a nastává jejich postupné odstraňování.

Obytný dům prošel změnami, zejména výškovými. Členění půdorysu o třech základních prostorách se v zásadě neměnilo. Na Hané vznikly dva půdorysné typy obytného stavení. První se síní uprostřed se vyskytoval spíše v severní polovině Hané kolem Olomouce a Litovle. Druhý typ se síní na kraji domu se ustálil jako typický na jihu, zejména v okolí Prostějova.

U prvního nejrozšířenějšího a nejstaršího typu tvoří trojdílnou dispozici domu průchodní síň, při jejíž jedné straně je jizba a při druhé přízemní i horní komora (po přestavbě nad celým půdorysem).

Síň měla čtvercový tvar s trámovým stropem, v rohu bylo otevřené ohniště, ze kterého vedly otvory do chlebové pece a kachlových kamen v jizbě. Nad ohništěm se otevíral rozměrný komín vyvedený nad střechu. Spodní hrana komínů se opírala o trám nebo klenební pas nad přední hranou ohniště. Z ohniště vedly otvory do pece a kamen umístěných v jizbě, obojí vytápěné ze síně.

Jizba měla čtvercový půdorys, ve stěně do návsi byla dvě malá okna. V koutě byla chlebová pec a kachlová kamna.

Při úzké parcele se obytný dům řešil tak, že jizba a síň zůstaly při návsi či ulici a komora se dislokovala do dvora. Při extrémně úzké parcele se obytný dům postavil kolmo k návsi užší stranou – štítem.

Vývoj obytné části směřoval k dvorní přístavbě další místnosti – kuchyně s novým ohništěm. Původně jednotraktová budova se rozšířila na dvojtraktovou.

Mladší dispozice je charakteristická stavením o dvou traktech s více obytnými místnostmi. Architektonické řešení průčelí obytného stavení je jednoduché, charakteristická je výrazná římsa oddělující přízemí od patra. Průčelí je bílé, sokl olíčen modrou nebo černou barvou. Barevnost ulice je oživena tím, že některá průčelí jsou z režného zdiva. kolem okenních a dveřních otvorů bývaly šambrány. Jako specifickou výzdobu kreslenou rukama do omítky se používaly vlnovky a oblouky.

Výměnek bylo sociální zařízení, jehož účelem bylo zajistit bývalým hospodářům zaopatření ve stáří. Světničky pro výměnkáře se zřizovaly vedle jizby nebo v hospodářské budově. Někdy se stavěly výměnkářské chaloupky. Umístění bylo vedle obytného domu hospodáře nebo vedle štítem do návsi a na konci hospodářské budovy a na zahradě. Dispozice byla obdobná jako hospodářova, ale menší.

Chlévy

Chlévy navazují na obytnou část domu, přístupny jsou zpravidla ze dvora. Vstupy do chlévů bývají kryté přístřeškem, vzácně byly zachovány arkády s kamennými sloupy. Podél celé budovy stáje a chlévů vedl chodník, který vycházel od obytného domu až na konec chlévů. Chodník byl krytý a zůstával suchý i za nepřízně počasí. Arkádové náspí mělo nejdříve rovné nadpraží podpírané pilíři čtvercového nebo obdélníkové půdorysu. Později se rovné nadpraží změnilo v klenuté zděné. Klenuté pásy byly podporovány pilíři zděnými nebo kamennými, ve 30. letech 20. století i železobetonovými. Dvůr hanácké usedlosti byl tak obohacen o arkádovou chodbu.

Stodoly

Hlavní funkcí stodoly bylo mlácení obilí. Koncem 19. století se v důsledku technického pokroku přechází ke strojnímu mlácení a stodola začíná sloužit ke skladování.

Stodoly stávaly v prostoru usedlosti buď uprostřed nebo v zahradě. Pro situování bylo rozhodující, aby do stodoly mohl pohodlně a rovně vjet plně naložený žebřinový vůz na mlat a druhou stranou zase z mlatu vyjet. Z provozního hlediska byla stodola v zahradě výhodnější, neboť byla z pole snadněji přístupná. V zahradě také stodola představovala menší požární riziko. Když se začaly používat nehořlavé střešní krytiny, požární riziko se zmenšuje, stodoly se stavějí i jako zakončení dvora.

Stodola stála vždy na pozemku statku, nikoliv v krajině. Její situování ovlivnily důvody provozní, ekonomické, požární a velikost polností. Stodoly se dle vjezdu a umístění mlatu dělí na příčné a podélné. Příčné stodoly mají vjezd v její delší straně, podélné v kratší straně. Ve vratech směřujících ke dvoru bývala malá dvířka, aby se nemuselo otevírat celé křídlo

vrat. Stodoly byly větrány různými štěrbinami uspořádanými často do obrazců nebo obdélníkovými okénky ve štítech. Stodoly byly skladovací objekty hmotově největší ze zemědělské usedlosti. Vzhledem k bohaté úrodě na Hané, dosahovaly i stodoly značných rozměrů a svoji hmotou ovlivnily nejen vlastní zemědělskou usedlost, ale podstatně vtiskly vesnickým charakteristický výraz. Uchování stodol je proto z hlediska zachování původní urbanistické struktury žádoucí.

Oplocení

dotváří charakteristický výraz sídla, souboru staveb i jednotlivých objektů. Typické pro region Hané jsou původní kamenné zdi horizontálně členěné porostlé pokryvnými rostlinami. Lemují často humna a tvoří nejen půvabný rámec vesnice, ale i přírodě blízký přechod do krajiny. Také omítnutá, bíle olíčená zeď tvoří vhodné uzavření parcel na vesnici. Tradiční ploty jsou s dřevěnými výplněmi, kostru tvoří pilíře nebo sloupky. Dřevěné výplně jsou tyčkové, laťkové nebo prkenné. Esteticky působivé jsou i pozdější ploty litinové ovlivněné secesí.

Stavební materiály a konstrukce

Zdivo

Území Hané bylo ve starých dobách lesnaté se značným výskytem dubu. Proto byly nejstarší stavby dřevěné srubové konstrukce. Roubené zůstaly v dnešních obytných objektech některé jizby, které však byly omítnuty. Na nejstarších stavbách a zídkách se vyskytuje kamenné zdivo horizontálně členěné. Jeho zachování a údržba je nanejvýš žádoucí. Omítání je nevhodné.

Velmi důležitým stavebním materiálem byla hlína. Po odtoku diluviálních vod ve čtvrtohorách zde zůstaly rozsáhlé a mohutné vrstvy cihlářských hlín, nazývané žlutice. V době, kdy se dřevo zdražovalo a lesů ubývalo, dochází k používání hlíny jako stavebního materiálu. Nejdříve se z hlíny dělaly války, a to hroudové nebo válečkové. Později se uplatňuje zdivo z vepřovic (hliněné nepálené cihly) a zdivo z cihel plných pálených. Cihelné zdivo se omítalo omítkou hladkou vápennou. Některé stavby byly vyzděny z kvalitních pálených cihel s vyspárováním a stěny zůstaly v režném provedení. Stěny z pálených cihel byly zpravidla zděny s tím, že budou omítnuty. V poslední třetině 19. století se objevují objekty, jejichž průčelí je z režného spárovaného zdiva.

Střechy a střešní krytiny

V regionu se ustálila střecha sedlová, někdy s polovalbami či valbami. Sklony střech se pohybují od 35 do 45°. Víkř se orientoval do dvora a sloužil pro podávání slámy, sena a pro

vlez na půdu. Do poloviny 19. století převažovala krytina slaměná došková. Došky se vyráběly svépomocí z režné slámy a přivazovaly na vodorovné laťování z tyčí. Došek byl trvanlivý, nevýhodou bylo riziko porušení silným větrem a tím, že byl snadno zápalný. Šindel se používal na Hané zřídka, a to v oblastech v blízkosti jehličnatých lesů. Z protipožárních důvodů byly hořlavě krytiny později nahrazeny nehořlavými - krytinou břidlicovou a keramickou. Ve 20. století se pak objevují imitace tvrdé krytiny – eternitové šablony a betonové tašky. Břidlicová krytina je tradiční tvrdou krytinou na jesenicku, ale částečně i na Hané. Po zpřísnění požárních předpisů v polovině 19. století se používají nespalné krytiny z břidlicových šablon, těžených v lomech východně od Olomouce a Šternberka. Šablony různých tvarů se připevňovaly k bednění. Krytina je trvanlivá, nenasákavá, nespalná, nevýhodou je větší váha. Šablony lze tvarovat a přizpůsobit jakémukoliv tvaru střechy. Jedná se o nejtrvanlivější střešní krytinu. Břidlicová krytina byla kvůli menší dostupnosti a značné váze nahrazována eternitovými šablonami. Na vesnicích vzdálenějších od břidlicových lomů se užívaly jako krytina pálené tašky obyčejné – bobrovky nebo drážkové. Bobrovky jsou nejběžnější původní pálenou krytinou ve venkovském prostředí od poloviny 19. století. Jsou kladeny dvojité ve vazbě korunové (na řídké laťování) nebo dvojité na husté laťování. Hřebeny a nároží jsou kryty hřebenáči. Ražené pálené tašky jsou vhodnou tradiční střešní krytinou ve venkovském prostoru. Jsou lehčí než krytina z bobrovek. Nevýhodou je, že neumožňují vykrytí oblých ploch (např. "volského oka").

Řemeslné prvky

Okna

Každý dům má svůj jedinečný výraz. I tradiční dům na Hané má tvář, která žije z proporcí, rytmu a počtu oken. K řádu původní architektury patřila nejen velikost okenních otvorů, stejně důležité bylo i členění okenních tabulí příčlemi. Nejstarší okna byla čtvercová o velikosti 30 x 30 cm. Neměla truhlářskou konstrukci, otvory vznikly vyříznutím v trámech roubenky. Zvětšování oken se dělo pomocí sloupků, které vytvořily rám okenního otvoru. Okna byla vertikální se dvěma okenními rámy. Venkovní křídla se otevírala ven, vnitřní dovnitř. Venkovní rám byl ještě v minulém století v líci zdiva. Ve 20. století se posunuje dovnitř a venkovní křídla se otevírají rovněž dovnitř.

V hliněných stěnách byla okna obdélníková v podobě střílny se špaletami dovnitř se rozšiřujícími. Okna komor byla bez rámu, otvory byly otevřené, v zimě se k nim dával snopeček slámy. Při zvětšování oken v hliněných stěbách se nad okny vyzdívaly cihelné pasy, okna byla vertikální. Ve druhé polovině 20. století se masově objevují dvojitá okna se třemi křídly bez příčlí, tzv. "trojáky", které často nahrazovaly dvě členěná okna vertikální.

Třídílná horizontální okna velmi negativně narušila vzhled moravského venkova. Okna původního lidového domu jsou dvoukřídlová obdélníková na výšku členěná na dva až čtyři díly. Okenní rám lícoval s průčelím. Ve 20. století dochází k posunutí rámu do špalety. Obdélná okna jsou dělena nejen svisle, ale i vodorovně. Pro období konce 19. a začátku 20. století jsou charakteristické okna ve tvaru "T".

Velká část objektů byla pozdějšími úpravami zmrzačena zasazením velkých trojkřídlových oken. "Trojáky" se ve své době staly symbolem modernizace na venkově. V praxi to však znamenalo, že se od útulnosti vesnice přecházelo k neosobnosti města. Místo půvabných lidových oken na nás zírají neforemné díry z proporcí a bez detailu.

Tradiční okna jsou dvojítá, výškově členěná na 2- 4 díly. U vysokých oken se vkládá poutec. Jednotlivé tabulky tradičních oken mají čtvercový formát nebo převýšený.

Dveře

jsou velmi výrazným prvkem každé stavby. Vrata a dveře dávaly najevo majetkové poměry vlastníků. Tesařsky a prostě byly zhotoveny vrata a dveře chudších vrstev, zámožnější si nechávali zhotovit dveře stavebním truhlářem. Z původní tesařsky řešené konstrukce se přechází na konstrukci rámovou se zdobenými výplněmi. Zejména secese ovlivnila výtvarné pojetí vrat a dveří. Secesní prvky tak měly vliv na architektonický vývoj lidových staveb. Dveře na Hané bývaly z tvrdého dřeva do tesařské zárubně. Dveřní křídla byla rámová s výplněmi, někdy bohatě zdobenými. Prosvětlení vstupního prostoru nadsvětlíkem nebo samostatným okénkem.

Hlavní domovní dveře bývají do návsi nebo do ulice. Jsou jednokřídlové nebo dvoukřídlové. Dveřní křídlo má rám ze silnějších desek, do nichž je zasazena diagonálně členěná výplň z desek. Od poloviny 19. století jsou výplně pevné, někdy zdobené ornamentálními motivy. Vnitřní dveřní křídla byla z desek vertikálně členěných spojených na zadní stěně svlaky. Zámky a závěsy byly původně dřevěné.

Malá Haná (Konicko), Horní Haná

V obcích severozápadně od Prostějova a v horním Pomoraví jsou domy uspořádány volněji a někdy obráceny i kratší stranou do ulice či návsi. Objevují se poměrně netypické patrové domy, navzájem propojené vjezdovou bránou a vstupní brankou, s jednoosým, poměrně úzkým průčelím a asymetrickou sedlovou střechou, široce předsazenou směrem do dvora. Štítová orientace – postavení domu užší stranou ke komunikaci nebo k veřejnému prostranství. Štítová orientace se výrazněji uplatňovala u plánovitě založených osad v době

kolonizační než u obcí vznikajících samovolným vývojem. K štítové orientaci přispívali nařízení ke stavbě vesnic. V pozdějších obdobích se vyskytuje tam, kde je štít zdoben.

“Malohanácký dům” je zvláštní lokální forma lidového domu. Jádrem výskytu je v okolí Boskovic a Jevíčka. Dům je přízemní, roubený s valbovou střechou krytou původně doškem o trojdílném komorovém půdorysu. Osobitým prvkem je dřevěný patrový “žondr” před průčelím domu.

Šternbersko

V obcích severně od Šternberka nese zástavba znaky tvarosloví Hané ovlivněné sudetskými vlivy s tím, že převažují dvoupodlažní objekty obrácené užší stranou do ulice. Objekty bývají v malém odstupu často spojené klenutou vjezdovou bránou. Jedná se o patrové domy, navzájem propojené vjezdovou bránou a vstupní brankou, s jednoosým, poměrně úzkým průčelím a asymetrickou sedlovou střechou.

Jeseníky

Jeseníky zabírají hornatou část území kraje severně od Šumperka. Z hlediska původní stavební kultury jde o oblast jesenického roubeného domu. Vznik zástavby v oblasti Jesenicka spadá do období středověké kolonizace. Byl to plánovitý proces, kdy lokátor přiděloval jednotlivcům část lesa určený k mýcení a následné zástavbě. Zástavba je zpravidla charakterizována souvislou volnou řadou domů po stranách komunikace nebo vodoteče. Tradiční jesenický dům, útulný, s nízkým přízemkem pod vysokou střechou se štítem, přitisklý ke svahu, je charakteristickou součástí jesenické krajiny, její neodmyslitelnou součástí, která se vedle přírodních krás podstatně podílí na rekreačních kvalitách jesenických hor.

Zvláštní zmínku vyžadují myslivny a hájovny se svou svéráznou architekturou. Situování těchto soliterních objektů v krajině a jejich důstojná architektura odpovídají významu lesního hospodářství - v životě hor. Jejich charakter se liší podle panství, kterému náležely. Jsou to vesměs zděné objekty, jejichž architektura přejímá, nejčastěji střídavě městské prvky. Zcela jedinečné jsou v Jeseníkách myslivny a hájovny z roubených srubů. Koncem minulého století to byl pouze majitel lesa, který si mohl dovolit stavby z tak cenného a nákladného stavebního materiálu z masivního dřeva. Stavbu prováděly specializované skupiny tesařů, které byly schopny přířezávat až 12 m dlouhé kmeny a sestavovat je na pero a drážku. Roubené myslivny představují sice malý, ale zvlášť hodnotný prvek autochtonní jesenické architektury a jako takové si zaslouží zvláštní pozornost a především péči.

Zcela jinou architekturu přinesla do Jeseníků hornická kolonizace. Jednalo se v podstatě o barokní domy s charakteristickou mansardovou střechou. Tyto sebevědomé kamenné domy vyvážených proporcí se smí opravovat jen podle zásad památkové péče. Jakákoliv přestavba, změna proporcí a dělení oken, dokonce i omítka s pouhou přísadou cementu může zničit krásu těchto domů. To je dobře vidět na těch z nich, které byly omítnuty břizolitem. Architekturu těchto domů často ochotně přejímali i stavitelé venkovských stavení. O tom svědčí spousta objektů, do jejichž zděných štítů se promítá profil mansardové střechy.

Souběžně s vývojem tradičního slezského domu pronikala na přelomu 19. a 20. století do venkovské zástavby i městská architektura. Byly to na jedné straně veřejné budovy (např. školy), na druhé straně soukromé objekty "měšťanů", jako např. obchodníků, podnikatelů, nebo lépe postavených zaměstnanců. Tyto stavby, charakterizované zdobnými detaily zdrženlivými ve srovnání se svými městskými vzory a často se zajímavě členěnými střechami, se většinou nachází ve středu obcí. S postupující industrializací narůstal počet obyvatel, které uživila jen práce v průmyslových podnicích. Jejich výdělek byl tak velký, že už nebyli odkázáni na souběžné provozování zemědělství. Především v období mezi oběma světovými válkami tak vznikly v průmyslových osadách celé ulice rodinných domků městského charakteru, univerzální architektura bez jakýchkoliv lokálních zvláštností, s níž se setkáme od západních Čech až po jižní Moravu. S výjimkou mála z nich, které byly postaveny ze dřeva a které tak lépe zapadají do horské krajiny. Až na poměrně málo exotických výjimek se vesměs jedná o stavby s dobrými proporcemi, jejichž sedlové a valbové střechy v zástavbě jesenického regionu nepůsobí cize. Za zvláštní zmínku stojí rodinné domky s úspornou střešní nosnou konstrukcí z dřevěných lamel. Období okupace nezanechalo ve venkovské zástavbě Jeseníků takřka žádné stopy. Jen výjimečně se setkáme se stavbami z této doby. Jedná se o domy s masivní podezdívkou z bloků lomového kamene, omítnuté šedivou cementovou omítkou, často se zdůrazněnými kamennými či betonovými ostěními a se strmými břidlicovými střechami. Nedílnou součástí této strohé architektury, byly i tzv. jägerzauny, ploty stloukané z latí do kosočtverců, které se u nás i dnes těší oblibě.

Obytný dům

Původní zemědělská usedlost v Jeseníkách byl "jednotný dům". Jednotný proto, že pod jednou střechou skýtal útočiště lidem, jejich domácím zvířatům a úrodě. Tam, kde bylo zemědělství jako jediná hospodářská činnost schopno uživit obyvatele se druží k obytnému domu v závislosti na velikosti selské usedlosti hospodářské objekty stodol a kůlen.

V horských údolích byla obživa obyvatel možná jen v kombinaci zemědělství s prací v lese, v železárnách nebo při zpracování dřeva. Menšímu rozsahu zemědělské činnosti zde postačil jednotný dům bez vedlejších objektů. Objekty jsou obdélného půdorysu, zpravidla okapově orientované ke komunikaci. Tradiční objekty jsou přízemní roubené, které se uplatňuje horizontálně na stěnách a vertikálně na štítech. Bednění je tu zastoupeno buď jako kryt z prken, příp. šindele, druhotně bývají štíty kryty eternitovými šablonami. Kromě dřevěných staveb jsou zastoupeny i stavby zděné, které půdorysem i proporcemi napodobují tradiční zástavbu.

Nad zděným přízemím s malými takřka čtvercovými okny se zvedá štít, nejvýraznější prvek jesenického domu. Štít je vždycky odsazen od přízemí. Buď je to přesahující dřevěné obložení, nebo především u zděných štítů nízká podlomenice, kdy plocha štítu ustupuje a obnažená stěna přízemku je pak chráněna úzkým pruhem krytiny. Podlomenice propůjčuje štítu neobyčejnou plasticitu. Podle toho, zda se v podkroví nachází obytná světnice nebo se prostor pod střechou využívá jen jako skladovací prostor (seno), jsou ve štítu okna nebo větrací otvory. Zvlášť zajímavým prvkem je nízká valba ve štítu. Přesto že není obecným znakem jesenického domu, běžnější na jihu než na severu, je to právě ona, která propůjčuje tradiční zástavbě jesenické oblasti zvláštní půvab. Najdou se i štíty, ve kterých optické působení nízké valby nahrazuje trojúhelníkové obložení, jehož struktura se odlišuje od zbylého štítu. Tradiční typ jednotného domu se postupem času měnil. Požadavek větší výšky obytných místností vedl ke zvýšení přízemku. Vyšší místnosti dostaly vyšší okna se světlíkem. Následkem větší šířky domu se zvedla výška štítu, ve kterém pak mohly být i dvě řady oken nad sebou. Podsklepení domu se projevilo ve zvýšené podezdívce celého objektu.

Vstup do jesenického domu se nachází vždycky v podélné okapové stěně, přibližně v jejím středu v místě příčné chodby, která původně oddělovala obytné místnosti v přední části domu od stáje a hospodářských prostorů v zadní části domu. Tento nenápadný vstup nabyl nového významu tím, že se z podélné stěny domu vyčlenil zděný vikýř s oknem, pod kterým se v přízemí nacházejí vstupní dveře s několika předsazenými stupni. Vikýř má nejčastěji hřeben nižší než hřeben hlavní střechy a vlastní nízkou valbu. Okno ve vikýři umožnilo další obytnou místnost v podkroví. Posledním vývojovým krokem byl obytný vikýř se dvěma okny. Jeho šířka odpovídá šířce vlastního domu, takže hlavní střecha i vikýř mají identickou výšku hřebene.

V jiném směru působil rozvoj zemědělského hospodářství. Stoupající výnosy vyžadovaly nové skladovací prostory. Ty byly ponejvíce situovány v nových vedlejších objektech, často i

v sýpkách pod střechou, které se z Hané a z Pomoraví šířily až do jesenických hor. Tyto domy jsou snadno rozpoznatelné podle řady nízkých okének v podélné stěně pod okapem střechy. Za výjimečně příznivých hospodářských podmínek se v podhůří Jeseníků (především na Šumpersku) setkáme s většími objekty, které přes svou dvoupodlažnost zachovávají všechny charakteristické prvky jednotného domu. S původními roubenými dřevenicemi se dnes setkáme už jen zřídka. Tam, kde se ještě zachovaly, jsou nejčastěji obloženy vodorovnými prkny, poměrně světlé barvy, kterými je obložení natřeno.

Stavební materiály a konstrukce

Zdivo

Nejčastějším stavebním materiálem byl kámen, postupně nahrazený pálenými cihlami. Veškeré zdivo se omítalo hladkou vápennou omítkou. Bez omítky nezůstaly ani kamenné pilíře hospodářských objektů.

Střechy a střešní krytiny

Původní šindelová krytina vyžadovala v horské oblasti s vydatnými srážkami střechy ve sklonu až do 60°. V celé oblasti se najdou lomené střechy, které mají u okapu menší spád než ve hřebeni. Na strmých střechách se neudržel napadaný sníh a dešťová voda rychle odtékala, rychleji osychající šindele byly méně ohroženy hnilobou. Podstatně trvanlivější byla krytina z lámané břidlice, z materiálu dostupného v celé oblasti Jeseníků. Často se postupovalo tak, že se na starou už netěsnou šindelovou střechu prostě položila břidlice. Krytině z břidlice postačí menší sklon, také novější střechy mají spád pouhých 45°. Ten postačuje i pro azbestocementové šablony, které s sebou přinesla industrializace jako levnější náhradu za ručně štípanou břidlici. Dnes lze eternitové střechy označit jako typickou krytinu v celém regionu.

Řemeslné prvky

Okna jsou často obdélníková šestitabulková, případně nověji dělená do kříže nebo do T - tvaru, mnohdy orámována dřevěnou vyřezávanou šambránou nebo jednodušším dřevěným rámem s odstupňovanou nadokenní a menší podokenní římsou.

Dveře jsou vesměs dřevěné kazetové dvoukřídlé opět s dřevěným zvýrazněním vstupu.

Na bednění fasád a štítů, dřevěném orámování oken a dveří a dále na okenicích se často uplatňuje barevné členění, které spolu s geometrickou ornamentální výzdobou vytváří zajímavý jakýsi "pohádkový" efekt.

Střechy a střešní krytiny

Původní šindelová krytina vyžadovala v horské oblasti s vydatnými srážkami střechy ve sklonu až do 60°. V celé oblasti se najdou lomené střechy, které mají u okapu menší spád než ve hřebeni. Na strmých střechách se neudržel napadaný sníh a dešťová voda rychle odtékala, rychleji osychající šindele byly méně ohroženy hnilobou. Podstatně trvanlivější byla krytina z lámané břidlice, z materiálu dostupného v celé oblasti Jeseníků. Často se postupovalo tak, že se na starou už netěsnou šindelovou střechu prostě položila břidlice. Krytině z břidlice postačí menší sklon, také novější střechy mají spád pouhých 45°. Ten postačuje i pro azbestocementové šablony, které s sebou přinesla industrializace jako levnější náhradu za ručně štípanou břidlici. Dnes lze eternitové střechy označit jako typickou krytinu v celém regionu.

Hrázděná architektura v severních částech kraje

Velkou evropskou oblastí, jež rovněž zasahovala lidový dům na území našeho státu, byla oblast hrázdění. Rozprostírala se, těsně k němu přiléhajíc, na západ od pásma srubu; její dům se vázal na listnaté, ve středním Německu zpravidla dubové lesy s krátkým a křivým dřevem. I když se v očích českého člověka právem spojuje hrázděná stavba s němectvím a i když víme, že skutečně k nám byla zanášena germanizací, vytlačujíc z původně slovanských sídel stavbu roubenou, je přesto třeba zdůraznit, že její původ a slohová kvalita nebyly jen úzce německé, nýbrž obecně gotické. Nebyla projevem etnickým, nýbrž plodem obecného západoevropského vývoje, který směřoval k hrázdění už od prehistorické kolové stavby, kdy se ještě dnešní etnické celky ani zdaleka nerýsovaly na mapě Evropy. Všechny rysy hrázděných staveb, které vyplývaly ze základního funkcionálního a dynamizujícího pojetí gotického domu a které pracovaly proti přirozené povaze slovanské stavby, roznášela našimi krajinami německá kolonizace. Znaky tohoto umění nám proto také pomáhají poznávat míru účasti a datum působení německého kolonizačního živlu v našem kulturním prostředí, neboť tam, kde se s naším kulturním prostředím německý živel stýkal, působily znaky jeho umění na náš slovanský dům a obměňovaly, to jest funkcionalizovaly a dynamizovaly - jedním slovem gotizovaly - jeho původní tvarovou podstatu. Gotická byla i funkcionalita, projevující se v tektoničnosti hmotného těla, kde se rozeznávala - v opaku ke kompaktním stavbám moravsko-panonským - aktivní kostra od pasivní výplně. Gotická byla i vertikální dynamičnost, která vedla k tomu, že se stavělo do patra a hmota domu se završovala vertikálně se vztyčujícím štítem, odpovídajícím krovu krokrové střechy. Takový štít dával stavbě tvář, a tedy jednosměrnou hloubkovou orientaci - na rozdíl od centralizujících střech moravsko-panonských.

S hrázděnými stavbami se setkáváme na naší vesnici od 14. století, kdy už držení půdy bylo

většinou přeměněno podle zákupního práva, kdy byla na venkově v podstatě dokončena síť farních kostelů, kdy stálo už kamenné gotické město a na skalách a uprostřed vod se vztýčoval gotický hrad.

Z konstrukčního hlediska je hrázděná konstrukce z trámové kostry vyplněné výpletem, tyčkami, kamenem, od poloviny 19. století cihlami. Dřevěnou konstrukci tvoří sloupky dole začepované do vodorovného prahu posazeného na podezdívce a nahoře do vaznice sloužící za podklad stropnicím. Stěny bývají zavětrovány vzpěrami. Objekty bývají patrové.

Naše nejvýchodnější hrázděné stavby jsou v okolí Jeseníku (Frývaldov) a dále na Osoblažsku; jsou to zejména dva špýchary, ve Vidnavě a v Černé Vodě, a několik selských stavení ve vsích mezi Albrechticemi a Heřmanovicemi. U stodol se ovšem užívalo hrázděné a dřevem zapažované konstrukce častěji, ale jen tam, kde šlo o doprovodné stavby na okraji styčného pásma mezi srubem a hrázděnou konstrukcí; kolem slezského Jeseníku se stavěly budovy roubené do nárožních sloupků.

Přechodová oblast mezi Hanou a horskou oblastí Jeseníků (Šumpersko, Zábřezsko)

Lidová architektura na Šumpersku nese znaky jesenické architektury s vlivy oblasti Hané. Zvláštností jsou dřevěné štíty ve vrcholu s nízkou valbou, s podlomenicemi a svisle odeštěné spáry mezi prkny jsou kryté nápadnými lištami. Převažuje orientace štítová, vyskytují se patrové sýpky (vliv Hané). Jsou patrné sudetské vlivy, štíty bývají zdobené, do dvorů vedou vjezdové brány.

Vlivy valašského stavitelství ve východní části Olomouckého kraje (Hranicko)

Zástavba souvisí s novověkou kolonizací krajiny. Podhorské osady se vyznačují nepravidelnou zástavbou podél cest a potoků, zástavba štítová nebo nepravidelná. Pastevectví pak vedlo ke vzniku pasekářských usedlostí stavěných ve vyšších lesnatých polohách. Historickým základem, který tyto vlivy modelovaly, byla pradávna srubová chata slovanského obyvatelstva; prehistorie končí v Karpatech teprve 13. stoletím, historie tam vnikala až s vlnou gotické kolonizace.

Zemědělské usedlosti bývají sestaveny z několika stavení okolo vnitřního dvora. Vyskytují se dva způsoby uspořádání odlišující se orientací krátké nebo dlouhé fasády do hlavní ulice nebo návsi.

a) První typ nazývaný trojboká zástavba směřuje do ulice svými dvěma štíty, které jsou spojeny zdí vymežující vnitřní dvůr. Ve zdi je osazena vjezdová brána často lemovaná zdobenými zděnými pilíři. Stavení vymežující vnitřní dvůr mohou mít každé odlišnou

konstrukci krovu. V zadní části dvora bývá obvykle hospodářské stavení nebo stodola, směrem do ulice bývá situován obytný dům a výminek.

b) Druhému typu se říká okapová zástavba, neboť se do ulice obrací svou dlouhou (okapovou) fasádou. Do vnitřního dvora se vjíždí průjezdem umístěným zpravidla uprostřed průčelí budovy. Vrata průjezdu tvoří významný kompoziční prvek uliční fasády.

Dřevěný roubený dům

Dřevěnka má svůj původ v horských a podhorských oblastech s hojným výskytem dřeva. Půdorys domu je obdélníkový jednoduchý, jednotlivé místnosti jsou odděleny příčnými stěnami, které jsou tesařsky ukotveny v obvodovém zdivu. Roubená část domu mnohdy navazovala na část vystavěnou z kamene. Pro dřevěný roubený dům jsou typické obvodové stěny z opracovaných dřevěných trámů většího či menšího průměru. Obytné stavení setrvalo až do relativně mladší doby ve starém, jen dvoupřestorovém, půdorysném uspořádání se síní a jizbou. V rohu jizby při vstupu byla chlebová pec s otevřeným ohništěm – krbem. Kouř se odváděl dýmníkem – kozubem – do půdního prostoru, teprve později se vyzdíval komín až na střechu. Dům s dýmnou jizbou se udržel až do počátku 20. století. Tato skutečnost se pak odráží i v utváření a koncepci interiéru. Jizba je na rozdíl od českého domu o mnoho vyšší. Vyskytuje se komorový i chlévní typ.

Štítové uliční fasády jsou členěny symetricky umístěnými okny harmonických proporcí, zpravidla jsou v přízemí dvě vertikální okna a ve štítě jedno či dvě menší okénka po osvětlení půdy. Střešní okna nebyla dříve používána, protože podkroví nesloužilo k obývání ale jen jako seník či půda, tudíž stačila malá větrací okénka ve štítech.

Stavbu chrání silně přesahující střecha, jednoduchá sedlová, přibližného sklonu 40-45°, která je nad okapem znatelně podlomena. Přesah střechy (podlomení) ve formě mohutné římsy obchází i štítové strany a tvoří tak výrazný a charakteristický prvek. Hlavní průčelí zdobí prkenný, svisle nebo vyjímečně klasovitě bedněný štít se spárami krytými lištami, které tvoří dekor. Ve vrcholu je štít zakončen polokruželovým kabřincem s „makovicí“. Podhled kabřince je jakýmsi „rodovým listem“. Jsou zde požehnání a data stavby nebo přestavby. Střešní krytina byla původně zhotovena ze štípaného dřevěného šindele, dnes bývá často vyskládána ze čtvercových betternitových ploten, v horším případě je střecha pokryta černými pásy asfaltové lepenky.

Ze současného pohledu je třeba poznamenat, že dřevo je konstrukční materiál s výbornými tepelně izolačními parametry. Dřevěný dům je však nutno dobře chránit před dlouhodobě

působící vlhkostí, tzn. zabránit zatékání střechou a vyřešit odvod dešťové vody - to je vyřešeno tradičně výrazným přesahem střechy. Proti zemní vlhkosti jsou dřevěnky chráněny vysokým kamenným soklem, který využívá kamene jako nenasákavého materiálu, který je navíc volnými spárami dobře odvětrán. Tradičně bývají dřevěnky umístěny na pohorských svazích, odkud napršená voda rychle odteče do údolí.

Zděný dům

Hlína byla tradičně používána také ve formě nepálených cihel, které se používaly jak při stavbě stodol, tak i na stavbu obytných stavení. U původních zděných staveb jsou rovněž vždy řešeny ozdobné fasádní prvky, jakými jsou římsy, ostění či nároží nebo sokl, které rytmicky člení fasádu. K harmonickému působení objektů přispívají také barevné odstíny omítky a další výtvarné detaily, které přesto, že se jedná o zdánlivé maličkosti, mají značný výrazový efekt a pomáhají začlenit stavbu do krajinného prostředí.

Krov se zvenjšku projevuje prudším sklonem střechy (asi 45°). Konstrukce krovu současně vynáší střešní krytinu. Dřevěné trámy přečnávající z krovu před fasádu jsou vodorovné.

Tento typ krovu se uplatňuje u zděných i roubených domů.

Stodola

Jednoduchá, přízemní budova sloužící jak k uskladnění sena či dalších sklizených produktů, tak i k ochraně zemědělských strojů a techniky.

Pro stavbu stodoly je charakteristická jednoduchá nosná konstrukce pilířů vyzděných zpravidla z cihel nebo přírodního kamene. Výplňové stěny mezi pilíři jsou zhotoveny ze dřeva, stejně jako krov jednoduché sedlové střechy. Do stodoly se vjíždí z boční nebo čelní strany velkými vraty, která bývají často upevněna na kolejnici a fungují jako posuvná stěna. Střecha původních stodol byla zhotovena ze slaměných došků, později ze štípaného dřevěného šindele. Dnes mají opravené stodoly krytinu zejména z pálených tašek cihlové barvy nebo šedých čtvercových beternitových šablon.

Zvláštností byl starší typ tzv. polygonálních stodol vystavěných zpravidla jen ze dřeva podobně jako roubený dům. Krytinou byly v nejstarších dobách zřejmě slaměné došky, později štípané dřevěné šindele.

Pro svůj jednoduchý tvar a konstrukci je typ stodoly dobře využitelný pro rekonstrukci se soudobým využitím.

Shrnutí

Mnohotvárnost přírodních poměrů i historického vývoje se odrazila v neobyčejně bohatém a jedinečném odkazu tradiční činnosti obyvatel venkova, která měla k přírodním podmínkám úctu a respekt. Takto vzniklá kulturní krajina si zaslouží ochranu a citlivý rozvoj pro nás i generace budoucí. V r.1995 byly vyhlášeny vesnickou památkovou rezervací (Příkazy) a vesnickou památkovou zónou (Rataje, Senička, Palonín, Dlouhomilov, Jakubovice, Stará Ves u Přerova a Lhotka u Přerova).

„Nejzákladnější poučení, které můžeme čerpat z lidové architektury, je umění zapojit stavbu do krajiny a do terénu, vyjadřovat se neobyčejně působivě těmi nejprostšími prostředky, využít krásy materiálu a vystihnout jeho vlastnosti, dodržet v objemu, proporcích i měřítku kázeň, která je předpokladem pro vznik harmonického celku. V tom je pro nás lidová architektura nevyčerpatelnou inspirací.“ (Prager, Vajdiš, Mullerová 1961)

4.1.6.4. Územní plán ve vztahu k ochraně krajiny

Územní plánování je jedinou koncepční činností, jíž na základě právních předpisů přísluší, aby se zabývala územím jako celkem. Tedy nejen územím zastavěným a zastavitelným, ale i řešením „volné krajiny“, bez ohledu na vlastnické vztahy a způsoby využívání jednotlivých pozemků. Územně plánovací dokumentace, která je vyjádřením vůle příslušného zastupitelstva v rámci daném zákony, je zákonný podklad pro koordinaci všech činností majících prostorové aspekty v daném území. Volení zastupitelé jej schvalují jménem všech občanů a územně plánovací dokumentace je tak vyjádřením celospolečenských zájmů v dané krajině.

Na našem území se v průběhu staletí vytvořila vlivem mnoha historických, kulturních a přírodních faktorů krajina s neobyčejně podrobnou, jemnou a harmonickou strukturou, unikátní v evropském měřítku. Avšak oblast ochrany, obnovy a tvorby estetických hodnot krajiny s cílem uchovat a rozvinout její mnohotvárnost a jedinečnost stála doposud poněkud stranou. Při pořizování územně plánovací dokumentace měst, včetně jejich změn, územních plánů či urbanistických studií malých venkovských obcí j. je nutno konstatovat, že „volné“ krajiny, tedy nezastavěné části katastru obce, je doposud věnována podstatně menší pozornost než území zastavěnému. Základní principy vyplývající ze stavebního zákona a souvisejících vyhlášek jsou sice správné, ovšem dosti obecné a krajinářskou problematiku pokrývají pouze fragmentárně a nekomplexně. Přitom ekologicky stabilní, strukturálně rozmanitá a kulturně i esteticky hodnotná krajina v zázemí sídla má často rozhodující vliv na

kvalitu života v něm a všech jeho sociálních, ekonomických i ekologických funkcí. Územní plán obce, který se v zastavěném území poměrně podrobně zabývá všemi jeho plochami a stanovuje jednoznačně vymezené regulativy, se při opuštění současně zastavěného území mění často ve velmi nezávazný, nekonkrétní a obecně pojatý dokument popisující v zásadě stávající stav doplněný o vymezení ÚSES pouze s omezením či specifikací výstavby mimo obec. S odkazem na nemožnost zásahu do způsobu hospodaření právnických a fyzických osob se územní plán tak zcela vzdává možnosti komplexně a v souladu s potřebami obce stanovit jakákoliv přesnější doporučení týkající se konkrétního zemědělského či lesního pozemku a způsobu hospodaření na něm (např. vyloučení erozně náchylných plodin, úpravu charakteru druhové skladby krajinné zeleně, optimální vedení polních cest pro účely hospodářské i turistické). Územní plán by v nezastavěném území nemusel řešit v praktické rovině o mnoho více, nicméně měl by tak učinit až na základě výstižné geograficko-ekologické analýzy potenciálu krajiny i jejích přirozených limitů a únosnosti. Přitom tzv. krajinotvorné programy Ministerstva životního prostředí, Program revitalizace říčních systémů a zejména Program péče o krajinu, umožňují úspěšné realizace renaturalizačních úprav vodních toků a vodních nádrží včetně jejich nové výstavby nebo výsadbu funkční liniové zeleně podél břehů či v protierozních mezích, avšak zpravidla bez nezbytné koordinace s koncepcí územního plánu. Územní plán by tedy v rámci nezastavěného území měl řešit nezbytné krajinné úpravy, to se však dosud děje v jen velmi omezené míře.

Územní plán a Evropská úmluva o krajině

V říjnu roku 2000 byla po více než pětiletém úsilí předložena k podpisům členským státům Rady Evropy konvence nazvaná Evropská úmluva o krajině, kterou zatím podepsalo 29 zástupců evropských zemí včetně ČR. Úmluva významem značně přesahuje náš zákon č.114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, a zasahuje do řady resortů (zemědělství, lesnictví, územní plánování). Podstatné je, že zahrnuje veškerou krajinu (tedy jak vysoce hodnotnou, tak i sídelní nebo zdevastovanou) jako významnou složku prostředí života člověka. Konvenci dominují pojmy *krajinná politika*, *cílová charakteristika krajiny*, *ochrana krajiny*, *péče o krajinu* a *krajinné plánování* představující za klad zajištění mezinárodně koordinované péče o evropskou krajinu v rámci udržitelného rozvoje respektující specifika jednotlivých krajinných typů.

Například každá signatářská země se mj. zavazuje, že vymezí na základě vlastní metodiky *krajinné typy* na svém území, včetně stanovení hlavních zásad jejich optimálního vývoje. Bude záviset na charakteru území, zda se uplatní především ochrana (národní parky), péče (harmonická kulturní krajina) nebo plánování a rekultivace (příměstské, průmyslové a těžební

oblasti). Podle dostupných informací má tuto typologii již Velká Británie a Slovinsko, mnohé jiné na ní intenzivně pracují. V rámci těchto postupů bude probíhat výměna zkušeností a metodologie nástrojů k dosažení těchto cílů na evropské úrovni. Na mezinárodní úrovni bude tedy naplňování principů úmluvy probíhat pomocí mezinárodních strategií a programů, výměnou odborníků i přeshraniční spoluprací v regionálním měřítku.

Z textu úmluvy je zřejmé, že její obsah významně ovlivní i řadu dalších odvětví (regionální rozvoj a územní plánování, zemědělskou a venkovskou politiku, koncepci školství, dopravu atd.). Nikde v naší legislativě nejsou zatím definovány pojmy jako *historické krajinné dědictví*, *tradiční způsob hospodaření* nebo *kulturní krajina*. Diskutovaný pojem *krajinný ráz* umožňuje bez prováděcí vyhlášky bohužel řadu značně rozdílných výkladů a spekulací. Nedostatečně je řešena i ochrana historických struktur a drobných prvků naší krajiny (hranečníky, meze, staré cesty, mostky, drobné církevní stavby, technické prvky apod.

Podstatným rysem úmluvy je rovněž výrazná motivace místní veřejnosti, aby vyjádřila svůj názor, v jaké krajině chce žít, respektive, jaká nejvíce koresponduje s jejím obvyklým způsobem života.

Krajinné plánování je v úmluvě zmíněno ještě v souvislosti s jeho začleněním do univerzitních osnov a náplně dalšího odborného vzdělávání.

Stav územně plánovací dokumentace v Olomouckém kraji:

Krajský úřad Olomouckého kraje odbor strategického rozvoje, oddělení územního plánu a stavebního řádu jako nadřízený orgán územního plánování eviduje stav schválené i rozpracované územně plánovací dokumentace a tento přehled je průběžně aktualizován.

V únoru 2004 z celkového počtu 394 obcí mělo schválený územní plán 193 obcí, dalších 115 územních plánů je rozpracovaných. Celkem 102 obcí pořídilo urbanistickou studii, která většinou splňuje požadavky konceptu územního plánu a její dopracování do fáze návrhu územního plánu je možné a žádoucí. Z těchto údajů vyplývá, že pro 75% území Olomouckého kraje existují platné územní plány nebo územně plánovací podklady.

Aktuální přehled územně plánovacích podkladů a územně plánovací dokumentace obcí Olomouckého kraje je uveden v tabulce 96 na následující straně.

Tab. 96 Aktuální přehled územně plánovacích podkladů a územně plánovací dokumentace obcí Olomouckého kraje

Seznam okresů	Obec s rozšířenou působností	Počet obcí	Počet schválené ÚPD						Počet rozpracované ÚPD				Počet ÚPP	Počet chybějící ÚPD a ÚPP celkem
			Celkem ÚP O, ÚP SÚ	ÚP SÚ	ÚP O	SÚP	Změny ÚP O, ÚP SÚ	RP	Změny ÚP O, ÚP SÚ	RP	ÚP O, ÚP SÚ	Změny ÚP O, ÚP SÚ		
JESENÍK OLOMOUC	Jeseník	24	16	4	12		1	-	-	8	2	-	2	-
	Litovel	20	9	3	6		-	-	-	5	2	-	8	-
	Olomouc	45	38	18	20		23	2	1	5	8	2	9	-
PROSTĚJOV	Šternberk	18	10	5	5		4	-	-	3	1	1	8	-
	Uničov	10	6	-	6		1	-	-	2	1	1	2	-
	Konice	21	6	5	1		1	-	-	1	2	-	14	-
PŘEROV	Prostějov	75	39	33	6		3	-	-	14	7	2	25	2
	Hranice	31	16	3	12		9	-	-	12	5	-	7	-
	Lipník nad Bečvou	14	3	2	1		3	-	-	3	-	1	7	2
ŠUMPERK	Přerov	59	29	16	12	1	48	1	-	25	8	1	2	6
	Mohelnice	14	2	1	1		-	-	-	6	-	-	5	1
	Šumperk	35	10	4	3	2	3	-	-	21	4	-	7	2
	Zábřeh	28	9	3	4	1	2	-	-	10	3	-	6	4
Celkem	13	394												

Použitá literatura a další prameny k této části:

- A. Ausobský : Základní tvarosloví české lidové architektury, ČVUT Praha 1956
- Jan Rudolf Bečák : Haná- lidové umění na Hané, Přerov 1941
- V.Hlaváč, P.Anděl: Metodická příručka k zajišťování průchodnosti dálničních komunikací, AOPAK ČR, 2001
- Josef Kšír : Lidové stavitelství na Hané, Praha 1956
- Věra Kučová, Pavel Bureš : Principy péče o lidové stavby, Praha 1999
- Sborník ze semináře Potenciál v zahradní a krajinářské tvorbě, přednáška I.Kyselka, Luhačovice 2001
- Tvář naší země – krajina domova, konference ČKA, příspěvek ing.arch. I. Kyselka, Doc. ing.arch.Ivan Vorel, Praha 2002
- Jiří Langer, Josef Vařeka : Naše lidové stavby, Praha 1983
- Jiří Löw, Igor Míchal : Krajinný ráz
- M. Melzer, J. Schulz : Vlastivěda šumperského okresu, Šumperk 1993
- Václav Mencl : Lidová architektura v Československu, Praha 1980
- Doc. ing. Petr Sklenička: Základy krajinného plánování
- Vladimír Spáčil : Pečeti a znaky měst, městeček a obcí olomouckého okresu, Olomouc 1985
- Jiří Škabrada : Příkazy, SHP obce, SÚRPMO,1985
- Josef Vrbka : Dějiny obce Náklá, 1940
- Dr. S. Vorel: Haná, Praha 1948
- Doc.ing. arch. Ivan Vorel: metodika hodnocení krajinného rázu § 12 zákona 114/92 Sb.
- VÚC Jeseníky, návrh 1.změny, ing.arch.J.Haloun,Praha 2000
- VÚC OLSRA, 1.změna koncept, ing.arch. K.Beránek, Terplan Praha, 2000